

ХЎЖАЛИК ЮРИТУВЧИ СУБЪЕКТЛАРДА МОЛИЯВИЙ ИНСТРУМЕНТЛАР ҲИСОБИНИ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАР АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ ТАРТИБИ

https://doi.org/10.55439/ECED/vol25_iss1/a28

Холпўлотов Рустам Ўктамович
Тошкент давлат иқтисодиёт
университети «Бухгалтерия ҳисоби»
кафедраси ассистенти

Аннотация. Мақолада хўжалик юритувчи субъектларда молиявий инструментлар ҳисобини тан олиш уни, бухгалтерияда тан олиш, унинг таркибий қисмлари ҳамда молиявий ҳисоботда акс эттириш тартиби очиқ берилган. Бутун дунё бўйлаб сўнги йилларда молиявий бозорларда молиявий инструментлар хилма-хиллиги ва мураккаблиги кескин ўсиб бормоқда. Молиявий инструментлар учун бухгалтерия ҳисоби амалиётида муаммо бўлиб ҳисобланади ва шунинг учун халқаро стандартлардан кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини тизимида молиявий инструментлар мавзуси энг қийин деб ҳисобланади.

Калит сўзлар: шартнома, молиявий актив, молиявий мажбурият, улушли восита, қарзли восита, заём, хусусий капитал, имтиёзли акция, опцион, форвард, фьючерс, своп.

ПОРЯДОК ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТА ФИНАНСОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТАХ НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ

Холполотов Рустам Октамович
Ташкентский государственный экономический университет
Ассистент кафедры "Бухгалтерский учет"

Аннотация. В статье описан порядок признания финансовых инструментов в хозяйственных обществах, признание в бухгалтерском учете, его составляющие и отражение в финансовой отчетности. Разнообразие и сложность финансовых инструментов на финансовых рынках по всему миру резко возросли за последние годы. Учет финансовых инструментов представляет собой проблему на практике, поэтому желательна широкое использование международных стандартов. В системе международных стандартов финансовой отчетности тема финансовых инструментов считается самой сложной.

Ключевые слова: контракт, финансовый актив, финансовое обязательство, долевой инструмент, долговой инструмент, облигация, частный капитал, привилегированные акции, опцион, форвард, фьючерс, своп.

THE PROCEDURE FOR ORGANIZING ACCOUNTING OF FINANCIAL INSTRUMENTS IN ECONOMIC ENTITIES BASED ON INTERNATIONAL STANDARDS

Khalpulotov Rustam Uktamovich
Tashkent State Economic University
Assistant of the "accounting" department

Annotation. The article describes the procedure for recognizing financial instruments in business companies, recognition in accounting, its components and reflection in financial statements. The variety and complexity of financial instruments in financial markets around the world has increased dramatically in recent years. Accounting for financial instruments poses a challenge in practice, so widespread use of international standards is desirable. In the system of international financial reporting standards, the topic of financial instruments is considered the most complex.

Key words: contract, financial asset, financial liability, equity instrument, debt instrument, bond, private equity, preference shares, option, forward, futures, swap.

Кириш. Ўзбекистонда молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича кенг қўламий ишлар амалга оширилмоқда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4611-сонли қарорида[1] молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтишни жадаллаштириш, хорижий инвесторларни зарур маълумотлар билан таъминлаш ва халқаро молия бозорларига кириш имкониятларини кенгайтириш, ҳисоб ва аудит соҳалари мутахассисларини халқаро стандартлар бўйича тайёрлаш тизимини такомиллаштириш масалаларига яққол мисол бўла олади. Ушбу қарорда бундан ташқари 2021 йил 1 январдан бошлаб молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида бухгалтерия ҳисоби юритилишини ташкил этиши ҳамда молиявий ҳисоботни ихтиёрий равишда халқаро стандартларга мувофиқ тайёрлайдиган тижорат банклари, акциядорлик жамиятлари, суғурта ташкилотлари ва йирик солиқ тўловчилар тоифасига киритилган юридик шахслар тадбиркорлик субъектлари бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари бўйича молиявий ҳисобот тақдим этишдан озод этилиши белгилаб қўйилган. Бу жараён юртимизда халқаро стандартларга ўтишдаги асосий қадамлардан бири бўлди десак муболаға бўлмайди.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини сифатли қўллаш учун ушбу соҳа мутахассисларини тайёрлаш бўйича жаҳоннинг муваффақиятли тажрибаларини омдалаштириш, бухгалтерия ҳисоби ва аудит соҳасида қайта тайёрлаш ва малака ошириш бўйича нодавлат таълим ташкилотлари (Сертификатланган дипломли бухгалтерлар халқаро ассоциацияси - АССА) ва бошқалар билан ўзаро ҳамкорликни кенгайтириш фикрлар қўриб чиқилган. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтишни жадаллаштириш мақсадида юртимиздаги ҳар бир молиявий операцияларни амалга оширишда “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари бўйича молиявий ҳисобот” фанини муваффақиятли топширганлиги тўғрисида ҳужжатга ёхуд, “Сертификатланган дипломли бухгалтер (АССА)” ва “Халқаро молиявий ҳисобот бўйича диплом (DipIFR)” сертификатларидан бирига эга бухгалтерлар иштирокини таъминлаш таъкидланган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Молиявий инструментлар ҳисобини халқаро стандартлар асосида ташкил этиш тартиби

хорижлик иқтисодчи олимлар илмий тадқиқотларни олиб боришган. Улар жумласига, В.Е.Милова ўтказилган тадқиқотлар асосида “Молиявий инструментга қуйидаги таърифи тақлиф этган “Молиявий инструмент битим тарафлари ўртасида молиявий актив ва молиявий мажбурият (капитал восита) бир вақтнинг ўзида пайдо бўлишига олиб келадиган шартнома муносабатлари”[7] деб таъриф келтиришган.

Ю.А.Астахова ўзининг илмий ишида “Молиявий инструментлар бу битимнинг бир иштирокчиси учун молиявий активнинг пайдо бўлишига олиб келадиган молиявий рисклар билан бирга келадиган маблағлар ва молиявий шартномаларни бирлаштирган бухгалтерия тоифаси ва бошқаси учун молиявий мажбуриятлар ёки капитал воситаси”[8] деб тариф берган.

Е.А.Татарко фикрича “Молиявий инструментларнинг аналитик ҳисобининг тизимли регистрларини юритиш, бизнинг фикримизча, ушбу тоифадаги бухгалтерия ҳисоби ва молиявий инструментлар турлари контекстида ташкил этилиши керак. Юқоридагилардан келиб чиқиб, “Қимматли қоғозлар” счёти бўйича аналитик бухгалтерия ҳисоби, “Бошқа молиявий активлар” счёти бўйича аналитик бухгалтерия ҳисоби ва “Ҳосилавий молиявий инструментлар” счёти бўйича аналитик ҳисобни юритиш тақлиф этилган”[9].

М.В.Склярров ўзининг илмий ишида молиявий инвестицияга шундай тақлиф киритган “Молиявий инвестициялар - иқтисодий самара олиш учун капитални молиявий активларга қўйиш”[10].

В.В.Ковалёвнинг фикрича “Молиявий таҳлил: капитални бошқариш. Инвестициялар танлаш. Ҳисобот таҳлили”, унда қуйидаги таъриф берилган: “Энг умумий шаклда улар (молиявий инструментлар) қисқа муддатли ва узоқ муддатли инвестицияларнинг турли шакллари ўз ичига олади, улар билан савдо молия бозорларида амалга оширилади: акциядорлик ва қарз қимматли қоғозлари, депозитар тилхатлари, опционлар, варрантлар, форвард шартномалари, фьючерслар ва своплар”[11].

А.Б.Фелдман “Молиявий маҳсулот” ва “Молиявий инструмент” тушунчалрига қуйидагича тариф берган “Молиявий маҳсулот деганда бозор иштирокчилари ўртасида тегишли талаб ва тақлифни келтириб чиқарадиган маълум бир истеъмол қийматини тушуниш тақлиф этилади. Молиявий маҳсулотлар бозор иштирокчиларининг ўзаро таъсири

натижасида уларга ҳуқуқий шакллар бериб, бозор айланмасида иштирок этувчи аниқ молиявий инструментлар шаклида ўз ифодасини топади"[12].

Тадқиқот методологияси. Мақолада таққослаш, анализ ва синтез, индукция ва дедукция, гуруҳлаш ва боша таҳлил усуллари-дан кенг фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Бутун дунё бўйлаб сўнгги йилларда молиявий бозорларда

молиявий инструментларнинг хилма-хиллиги ва мураккаблиги кескин ўсиб бормоқда. Молиявий инструментлар учун бухгалтерия ҳисоби амалиётида муаммо бўлиб ҳисобланади ва шунинг учун халқаро стандартлардан кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини тизимида молиявий инструментлар мавзуси энг қийин деб ҳисобланади.

1-расм. Молиявий инструментларни ҳисобга олишда қуйидаги халқаро стандартлар

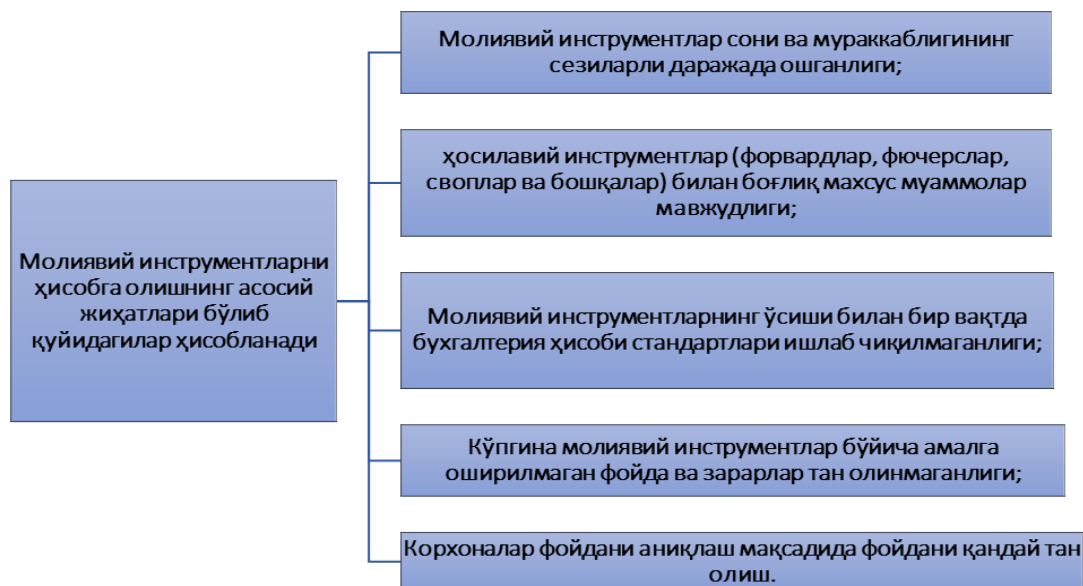
Манба: муаллиф ишланмаси.

МҲҲС (IAS) 32. Молиявий инструментларни таснифлаш ва уларни молиявий ҳисоботларда тақдим этиш билан боғлиқ[2].

МҲҲС (IFRS) 9. Молиявий ҳисоботларда молиявий инструментларни ўлчаш ва тақдим

этиш билан боғлиқ[3].

МҲҲС (IFRS) 7. Молиявий ҳисоботларда молиявий инструментларнинг ошкор этилиши билан боғлиқ[4].

2-расм. Молиявий инструментларни ҳисобга олишнинг жиҳатлари

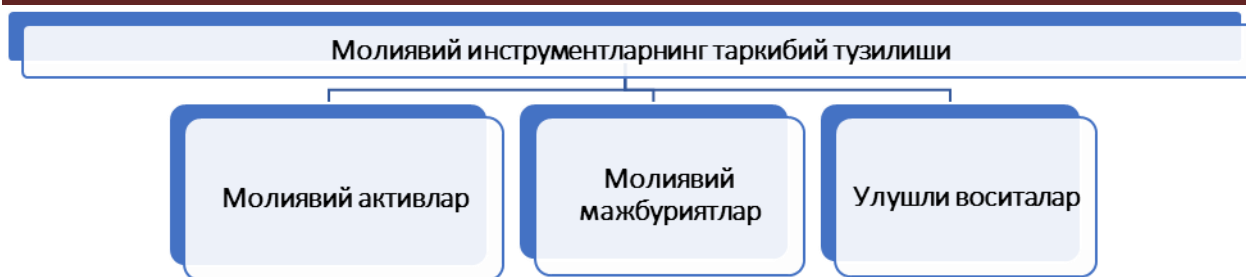
Манба: муаллиф ишланмаси.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, молиявий инструментлар тушунчасига қуйидаги таъриф бериш мумкин.

Молиявий инструментлар – бу шартнома бўлиб, бир корхонада молиявий актив

иккинчи корхонада эса молиявий мажбурият ёки улушли воситадир.

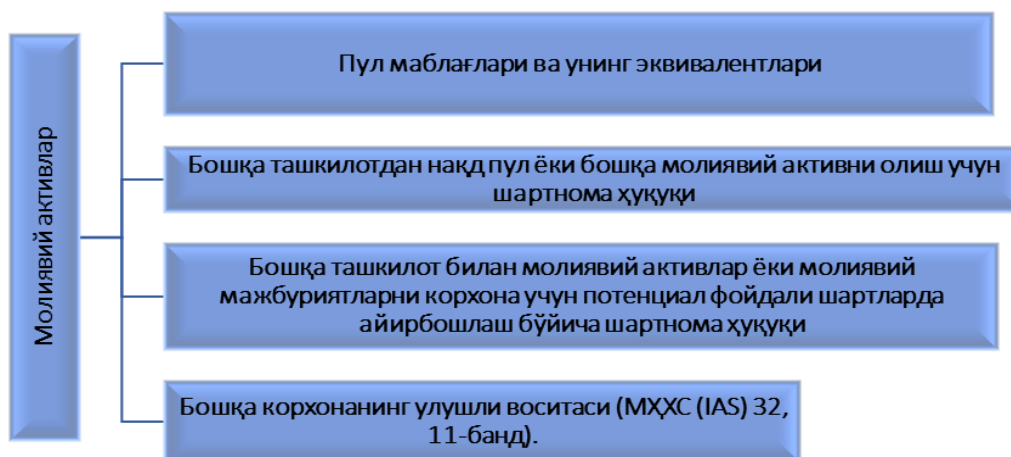
Шундан келиб чиқиб, молиявий инструментлар таркибий тузилиши қуйидагилардан иборат бўлади (3-расм).

3- расм. Молиявий инструментлар тўзилиши

Манба: муаллиф ишланмаси.

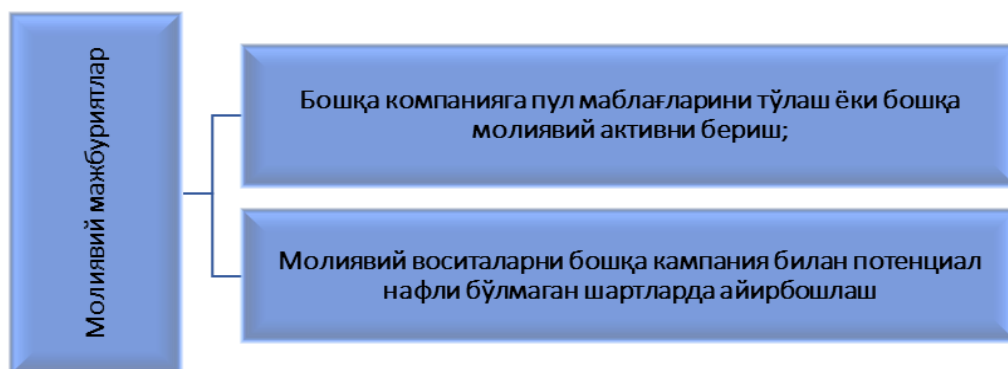
Молиявий активларга таркибига қайси элементлар киришини қуйидаги 4-расмда кўриш мумкин.

4-расм. Молиявий активларнинг таркиби

Манба: муаллиф ишланмаси.

Молиявий мажбуриятларга таркибига қайси элементлар киришини қуйидаги 5-расмда кўриш мумкин.

5-расмда Молиявий мажбуриятларнинг таркиби

Манба: муаллиф ишланмаси.

Улушли воситалар - компаниянинг соф активларидаги улушга нисбатан эгасининг ҳуқуқини тасдиқловчи шартнома масалан оддий акция.

Молиявий инструментларни (масалан, облигациялар ёки сотиб олинган имтиёзли акциялар) қуйидаги уч хил молелда ҳисобга олинади (6-расмда).

Молиявий инструментларни фойда ёки зарар орқали ҳаққоний қиймат бўйича тан

олинган. Қуйидаги иккита босқичда ҳисобга олинади:

- Бизнес модели тести. Бу инвестиция қандай мақсадда амалга ошириляётганига қарайди.

Шартнома бўйича пул маблағлари оқимнинг хусусиятларини текшириш. Бу инвестициядан олинган пул оқимлари ва уларнинг таркибини кўриб чиқади.

6-расм. Молиявий инструментларни ҳисобга олиш моделлари

Манба: муаллиф ишланмаси.

Молиявий инструментларни амортизация қилинган қиймат бўйича ҳисобга олиниши мумкин:

- бизнес модели тести. Компания инвестицияларни муддатигача ушлаб туриш ниятига эга бўлиши керак.

- шартнома бўйича пул маблағлари оқимининг хусусиятларини текшириш. Шартнома шартларига кўра, молиявий актив фақат асосий қарз ва унинг қолдиғи бўйича фоизларни тўлашни ифодаловчи пул оқимларини яратиши керак.

Агар қарз воситаси амортизация қилинган қиймат бўйича ҳисобланса, фоиз даромади (мажбуриятлар бўйича самарали ставка бўйича ҳисобланган) фойда ёки зарар тўғрисидаги ҳисоботда тан олинади ва активнинг йил якуни қиймати амортизация қилинган қийматдан фойдаланган ҳолда худди шундай тарзда ҳисобланади.

Молиявий инструментларни бошқа умумлашган даромад орқали ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобланиши учун у иккита мақсадни ўз

ичига олади:

- бизнес модели тести. Компания инвестицияларни муддати тугагунга қадар ушлаб туриш ниятида бўлиши керак, лекин агар бошқа, фойдалироқ активни сотиб олиш имконияти пайдо бўлса, активни сотиши мумкин.

- шартнома бўйича пул маблағлари оқимининг хусусиятларини текшириш. Шартнома шартларига кўра, молиявий актив амортизация қилинган харажатларни ҳисобга олишда бўлгани каби, фақат асосий қарз ва унинг қолдиғи бўйича фоизларни тўлашни ифодаловчи пул оқимларини яратиши керак.

Молиявий мажбуриятлар дастлаб ҳаққоний қийматда тан олинади. Бу, одатда, олинган пулнинг соф суммасидан, мажбуриятни чиқариш учун кетган харажатлари айириб ташлаш билан топилади.

Молиявий мажбуриятларни кейинги баҳолаш.

Молиявий мажбуриятлар амортизация қилинган қиймат бўйича ҳисобга олинади.

Амортизация қиймати қуйидагича ҳисобланади:

Номинал қиймати + самарали ставка бўйича ҳисобланган фоизлар - тўланган фоизлар

Самарали ставка бўйича ҳисобланган фоизлар тўланган фоизлардан фарқ қилади, агар тўлаш учун тўловлар, эмиссия харажатлари ёки чегирмалар каби қўшимча қарз харажатлари мавжуд бўлса. Бундай мажбуриятларга мисол сифатида чуқур чегирмали облигацияни келтириш мумкин.

Молиявий инструментларнинг энг кенг тарқалган турларидан бири бу чуқур чегирмали облигациядир.

• Бундай восита номинал қийматидан катта чегирма билан чиқарилади.

• Одатда купон ставкаси бозор курсидан анча паст бўлади

• Қарзларнинг умумий қийматига қуйидагилар кирди:

- эмиссион харажатлари;
- чиқарилганда чегирма;
- йиллик фоиз тўловлари;
- тўлов бўйича мукофот.

Облигацияларнинг бошланғич қиймати эмиссиядан олинган соф тушум ҳисобланади.

Жами молиявий тўловлар доимий даврий фоиз ставкасини олиш учун воситанинг амал қилиш муддати давомида ҳисоблаб чиқилади.

Доимий даврий фоиз ставкаси (шунингдек, самарали ставка деб аталади) даромаднинг ички даражаси билан бир хил тарзда ҳи-

собланади. Имтиҳонда самарали фоиз ставкаси бериллади.

Ушбу облигациялар, аксарият молиявий мажбуриятлар сингари, амортизация қилинган қиймат бўйича ўлчанади.

Номинал қиймати + самарали ставка бўйича ҳисобланган фоизлар - тўланган фоизлар

Облигациялар муомаласи даврида уларнинг қиймати қандай ўзгаришини кўриб чиқамиз. Алфа корхонадан 1000 доллар миқдорида облигациялар чиқарилди. Облигациялар 1250 АҚШ долларига сотиш мумкин. Облигациялар муддати беш йил бўлиб, йиллик 5,9% ставка

бўйича фоизлар тўланади. Самарали фоиз ставкаси 10% ни ташкил қилади.

Молиявий мажбуриятлар амортизация қилинган қийматда ўлчаниши керак.

Облигациялар дастлаб 1000 АҚШ доллари миқдорида тан олинади. Қарз олишнинг умумий қиймати 1545 АҚШ доллари ((5 x 59 АҚШ доллари фоиз) + 1250 доллар тўлаш) талаб қилинадиган қарз тўловлари ва 1000 АҚШ доллари миқдоридаги тушум ўртасидаги фарқ, яъни. 545 доллар.

Қарз воситаларининг баланс қийматининг уларнинг амал қилиш муддати давомида ўзгариши қуйидагича:

1-жадвал

Қарз воситаларининг баланс қийматининг уларнинг амал қилиш муддати давомида ўзгариши

Йил	Йил бошидаги қолдиқ	Йил учун молиявий харажатлар (10%)	Йил давомида тўланган харажатлар	Йил охиридаги қолдиқ
1	1 000	100	- 59	1 041
2	1 041	104	- 59	1 086
3	1 086	109	- 59	1 136
4	1 136	113	- 59	1 190
5	1 190	119	(1.250 + 59)	-
		545		

Манба: муаллиф ишланмаси.

- ҳар йил охиридаги суммалар молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилиши керак бўлган амортизация қилинган харажат сметасини ифодалайди.

- қарзнинг баланс қиймати (амортизация қилинган қиймати) соф тушум ва молиявий ҳисоботда тан олинган молиявий харажатлардан тўловларни олиб ташлаган ҳолда ҳисобланади.

Имтиёзли акциялар

Агар қайтариб олинмайдиган имтиёзли акцияларда ҳеч қандай тўлов (капитал ёки дивидендлар) бўйича ҳеч қандай мажбурият бўлмаса, улар капиталнинг таркибий қисми сифатида кўриб чиқилади.

Агар имтиёзли акциялар сотиб олинмайдиган бўлса ёки қатъий йиғилган дивидендларни назарда тутса, улар молиявий мажбурият сифатида кўриб чиқилади.

Шундай қилиб, асосий мезон шундаки, агар тўловларни амалга ошириш мажбурияти мавжуд бўлса, восита мажбуриятни ташкил қилади.

Айрим имтиёзли акциялар қайтариб олинмайди, бу ҳолда улар капитал сифатида таснифланади. Имтиёзли акциялар эмитент томонидан белгиланган келажакдаги санада қатъий белгиланган ёки белгиланиши мумкин бўлган нархда мажбурий қайтариб сотиб

олинишини назарда тутса ёки уларнинг эгаларига эмитентдан акцияларни белгиланган санада ёки ундан кейин қатъий ёки белгиланган нархда қайтариб сотиб олишни талаб қилиш ҳуқуқини берган бўлса, восита молиявий мажбурият таърифига жавоб беради ва шундай деб тан олинishi керак.

Фоизлар ва дивидендлар

Фоизлар ва дивидендларни ҳисобга олиш ёндашуви асосий воситаларни ҳисобга олиш ёндашувига боғлиқ;

- акциялар бўйича эълон қилинган дивидендлар бевосита ўз капиталида акс эттирилади;

- Мажбурият сифатида таснифланган воситалар бўйича дивидендлар фойда ёки зарар тўғрисидаги ҳисоботда молиявий харажатлар сифатида кўриб чиқилади.

2021 йил 1 апрелда Альфа компания номинал қиймати 1 АҚШ доллари бўлган 100 000 дона сотиб олинмайдиган имтиёзли акцияларни номиналнинг 8% купон ставкаси билан чиқарди. Улар катта мукофот билан тўланади, бу эса йилига 12% самарали молиявий тўловни беради.

Ушбу сотиб олинмайдиган имтиёзли акциялар 2022 ва 2023 йил 31 мартда яқунланган йиллар учун молиявий ҳисоботларда қандай ҳисобга олиниши кўриб чиқамиз.

MOLIYA VA SOLIQLAR

Бу ерда авваломбор, йиллик тўловни топиб олиш зарур.
 Йиллик тўлов = 100 000 x 1 x 8% = 8 000 доллар
 Сўнгра эса қуйидаги жадвал асосида ҳисоб китоб қилинади

Йил	Йил бошидаги қолдиқ	Йил учун молиявий харажатлар (12%)	Йил давомида тўланган харажатлар	Йил охиридаги қолдиқ
1	100 000	12 000	- 8 000	104 000
2	104 000	12 480	- 8 000	108 480

Манба: муаллиф ишланмаси.

Жадвалдаги маълумотлар 2022 ва 2023 йил 31 мартдаги молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот ва фойда ёки зарар тўғрисидаги ҳисоботларга қуйидагича тасир қилади.

Молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда		
Узоқ муддатли мажбуриятлар:	2023	2022
Сўндириладиган имтиёзли акциялар	108 480	104 000

Манба: муаллиф ишланмаси.

Фойда ёки зарар тўғрисидаги ҳисоботда		
Молиявий харажатлар	2023	2022
	-12 480	-12 000

Манба: муаллиф ишланмаси.

Мажбурият ёки капитал сифатида таснифлаш

Молиявий инструментларнинг мазмуни унинг ҳуқуқий шаклидан фарқ қилиши мумкин. Баъзи молиявий воситалар қонуний жиҳатдан ўз капиталига ўхшайди, лекин улар моҳиятан мажбуриятлардир. Бошқалар эса ўз ва мажбуриятларнинг хусусиятларини бирлаштириши мумкин.

Молиявий мажбуриятни акциядорлик воситасидан ажратиб турадиган асосий хусусият - бир томон (эмитент) зиммасида бошқа томонга (эгасига) нақд пул ёки бошқа молиявий инструментни тақдим этиш ёки бошқа молиявий актив ёки мажбуриятни алмаштириш бўйича шартнома мажбуриятининг мавжудлиги. эмитент учун потенциал ноқулай шартлар. Бундай шартнома мажбурияти мавжуд бўлганда, восита қандай ҳал қилинишидан қатий назар, молиявий мажбурият таърифига жавоб беради.

Эмитентнинг мажбуриятни тўлаш имкониятини чеклаш, масалан, чет эл валютасига кириш имкониятининг йўқлиги ёки тўловни амалга ошириш учун тартибга солувчи рухсат олиш зарурати, эмитентнинг мажбуриятини ва асбоб бўйича эгасининг ҳуқуқларини баргараф этмайди.

Бундай шартнома мажбуриятини келтириб чиқармайдиган молиявий инструмент акциядорлик воситасидир. Акциядорлик воситаси эгаси эмитент томонидан эълон қилинган дивидендлар ёки фойданинг бошқа

тақсимотлари улушини олиш ҳуқуқига эга бўлсада, у қонуний равишда эмитентни дивидендлар эълон қилишга мажбурлай олмайди, яъни. эмитент бундай тақсимотларни амалга ошириш бўйича шартнома мажбуриятига эга эмас.

Мураккаб молиявий инструментлар - бу ҳам қарз, ҳам капитал восита (масалан, конвертация қилинадиган кредитлар) хусусиятларига эга бўлган молиявий инструментдир.

Конвертация қилинадиган кредитнинг хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- қарз берувчининг ихтиёрига кўра, уни пул билан эмас, балки эмитент компаниясининг акциялари билан тўлаш мумкин;
- ссуда берилганда чиқарилиши керак бўлган акциялар сони белгиланади;
- кредитор конвертация қилинмайдиган воситалар учун бозор ставкасидан пастроқ фоиз ставкасига рози бўлади.

Қарз берувчи компанияга акциядорлик улушини олиш ҳуқуқи эвазига чегирмали даромад ставкасини тақдим этганлиги сабабли, бундай конвертация қилинадиган воситалар компонентлар бўйича ҳисобга олинади, яъни. Капитал ва қарз компонентлари алоҳида тан олинади:

- мажбурият ёки қарз компоненти мавжуд, чунки эмитент пул маблағларини қайтаришга мажбур бўлиши мумкин;
- акциядорлик компоненти ҳам мавжуд, чунки инвесторлар кредитни капиталга айлантиришни танлашлари мумкин.

Конвертация қилинадиган кредитларни ҳисобга олиш икки босқичдан иборат: дастлабки тан олиш ва кейинги ўлчаш.

Дастлабки тан олиш

Мажбурият ҳақоний қиймат бўйича баҳоланади. Ҳақоний қиймат - конвертация қилинмайдиган қарз воситалари учун бозор фоиз ставкаси бўйича дисконтланган келажакдаги пул оқимларининг жорий қиймати (фоизлар ва асосий қарз).

Хусусий капитал компоненти ҳисобланган қарз компонентидан олинган пул маблағларидир.

Кейинги баҳолаш. Мажбурият амортизация қилинган қиймат бўйича ўлчанади.

Ҳақоний қиймати + бозор ставкаси бўйича фоиз - тўланган фоиз

Хусусий капитал компоненти ортиқча баҳоланмайди, яъни. унинг молиявий аҳволи тўғрисидаги ҳисоботдаги қиймати қарз тўланмагунча ўзгаришсиз қолади.

Конвертация қилинадиган облигациялар

Компания акцияларга айлантирилиши мумкин бўлган облигациялар (қарз воситалари) чиқаради.

• Облигация эгаси компания акцияларини арзон сотиб олиш имкониятига эга, чунки конвертация шартлари одатда жуда сахийдир. Агар эгаси акцияларни нақд пулни танласа ҳам, битим ҳали ҳам жозибадор бўлиши мумкин. Муддати тугагач, пулга муҳтож бўлган облигация эгаси конвертация қилади ва кейин акцияларни бозорда фойда учун сотади.

• Бироқ, бу потенциал даромад эвазига облигация эгаси одатда бозор ставкасидан пастроқ бўлган фоиз ставкасини қабул қилиши керак ва даромадларининг катта қисмини ташкил этувчи акцияларни олишдан олдин биров вақт кутиши керак бўлади. Шунингдек, компаниянинг акциядорлик кўрсаткичлари конвертацияни ёқимсиз қилиш хавфи мавжуд.

• Мураккаб молиявий инструмент таркибий қисмларга бўлиниши керак:

- молиявий жавобгарлик (қарз компоненти);

- акциядорлик компоненти (акцияларга конвертация қилиш имконияти).

• Улар молиявий ҳисоботда алоҳида кўрсатилиши керак.

Алфа корхона 2020 йил 1 январда 5 миллион долларлик конвертация қилинадиган кредит берди, у ҳар йил охирида 2% фоиз тўлайди. Уч йилдан сўнг тўлиқ қайтарилиши ёки акцияларга айлантирилиши мумкин. Бундай конвертация қилинмайдиган қарз воситалари учун бозор фоиз ставкаси 8% ни ташкил қилса. Чегирма омиллари (Коеффициенты дисконтирования) қуйидагилардан иборат: 1 йил учун 0.926; 2 йил учун 0.857; 3 йил учун 0.794. Чегирма омиллари қуйидаги формула орқали топилади.

$$D = \frac{1}{(1+\Phi)^n}$$

Бу ерда. Ф- бозор фоиз ставкаси n-йил

Йил	Йил охирида тўланадиган сумма	Чегирма омиллари (Коеффициенты дисконтирования) 8%	Ҳозирги қиймат
1	100 000	0,926	92 600
2	100 000	0,857	85 700
3	5 100 000	0,794	4 049 400
Қарзга олинган капитал			4 227 700
Улушли восита			772 300
Қабул қилинган пул			5 000 000

Манба: муаллиф ишланмаси.

Алфа корхона ушбу жараёнга қуйидагича правотка беради.

Дт Пул маблағлари ва унинг эквивалентлари \$5,000,000

Кт Молиявий мажбурият \$4,227,700

Кт Улушли воситалар \$772,300

Алфа корхона қуйидагича ҳисоб-китоб орқали молиявий харажатларни аниқланади

Йил	Йил бошига қолдиқ	Чегирма омиллари (Коеффициенты дисконтирования) 8%	Ҳар йил охирида 2% фоиз тўлав	Йил охирига қолдиқ
1	4 227 700	338 216	- 100 000	4 465 916
2	4 465 916	357 273	- 100 000	4 723 189
3	4 723 189	377 855	- 100 000	5 000 000

Манба: муаллиф ишланмаси.

Алфа корхонанинг фойда ёки зарар тўғрисидаги ҳисоботга 3 йил давомида қуйидагича молиявий харажатларни киритилиб боради кўрсатиш.

Йил	2022 йил	2021 йил	2020 йил
Молиявий харажатлар	377 855	357 273	338 216

Манба: муаллиф ишланмаси.

Алфа корхонанинг молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот 3 йил давомида қуйидаги кўрсаткичларни кўрсатиб боради

Йил	2022 йил	2021 йил	2020 йил
Капитал компоненти (Долевой компонент)	772 300	772 300	772 300
Узоқ муддатли мажбуриятлар	-	4 723 189	4 465 916
Қисқа муддатга мажбуриятлар	5 000 000	-	-

Манба: муаллиф ишланмаси.

Молиявий активлар: Молиявий активларни дастлабки тан олиш

Молиявий активларни тан олиш ва баҳолашда МХХС(IFRS)9 дан қойдаланилади.

“Корхона молиявий актив ёки молиявий мажбуриятни молиявий аҳволи тўғрисидаги ҳисоботда фақат ушбу стандарт талабларига жавоб бергандагина тан олади” (МХХС(IFRS)9, 3.1.1-band).

Дастлабки тан олишда молиявий активлар ҳақоний қийматда баҳоланади. Бу, эҳтимол, молиявий активни сотиб олиш учун тўланган суммадир. Транзакция харажатлари, агар актив фойда ёки зарар орқали ҳақоний қийматда баҳоланмаса, активнинг таннархига киритилади.

Акция воситалари. Акция воситалари (бошқа компанияларнинг сотиб олинган акциялари) ҳисобга олинади:

- фойда ёки зарарда тан олинган ўзгаришлар билан ҳақоний қийматда;
- бошқа тўлиқ даромадда тан олинган ўзгаришлар билан ҳақоний қиймат бўйича.

Фойда ёки зарарда тан олинган ўзгаришлар билан ҳақоний қийматда

Бу акциядорлик воситаларини ҳисобга олиш учун стандарт тоифадир.

Бундай воситалар учун транзакция харажатлари дастлабки тан олишда уларнинг таннархига киритилмайди, балки харажатлар ҳисобланади.

Кейин, ҳар йил охирида активларнинг дастлабки қиймати қайта кўриб чиқилади ва даромад ёки зарар фойда ёки зарар тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилади.

Бошқа умумий даромадда тан олинган ўзгаришлар билан ҳақоний қийматда

Акциядорлик воситаларини фойда ёки зарар орқали ҳақоний қиймат бўйича ҳисобга олиш ўрнига, корхона уларни бошқа умумий даромад орқали ҳақоний қиймат бўйича

ҳисобга олиши мумкин. Ушбу ҳисоб усулини танлаш молиявий актив пайдо бўлганда амалга оширилиши керак, аммо агар инвестициялар узоқ муддатли бўлиши керак бўлса. Танлов якуний, яъни. Келажакда бухгалтерия ҳисобини фойда ёки зарарда тан олинган ўзгаришлар билан ҳақоний қийматдага ўзгартириш мумкин эмас.

Фойда ёки зарарда тан олинган ўзгаришлар билан ҳақоний қийматда (ССПУ) учун:

- транзакция харажатлари капиталлаштирилади;
- инвестиция ҳар бир ҳисобот санасида ҳақоний қийматга қайта баҳоланади ва даромад ёки зарар бошқа тўлиқ даромадда тан олинади, сўнгра капиталда инвестиция захираси сифатида тан олинади.

Ушбу ёндашув МХХС(IAS)16 га мувофиқ асосий воситаларни қайта баҳолашга ўхшайди. Асосий фарқ шундаки, бу ҳолда инвестициялар захираси салбий бўлиши мумкин.

Акция воситалари - қўшимча маълумотлар. Одатда, акциядорлик воситалари бошқа умумий даромад орқали ҳақоний қиймат бўйича акс эттирилади ва ҳақоний қиймат улар учун тўланган нарх ҳисобланади. Бу ҳар бир ҳисобот санасида ҳақоний қийматини ишончли тарзда ўлчаш қийин бўлган котировкасиз капитал инвестицияларини ўз ичига олиши мумкин. Бироқ, МХХС(IFRS)-9 котировка қилинмаган капитал инвестициялари таннарх бўйича ҳисобга олинган умумий истисноларни таъминламайди. Бунинг ўрнига, стандарт харажат ҳақоний қийматнинг ишончли ўлчови бўлиши ёки бўлмаслиги ҳақида кўрсатма беради.

Агар стандартда кўрсатилган шартлар бажарилган бўлса, у бошқа тўлиқ даромадда тан олинган ўзгаришлар билан ҳақоний қиймат бўйича капитал воситасини ҳисобга олиш мумкин.

Хулоса ва таклифлар. Мавзуни ўрганиш натижасида қуйидаги таклифларга эришилди:

1. Молиявий инструментлар таърифларини умумлаштирган ҳолда қуйидаги “Молиявий инструментлар шартнома бўлиб, бир томон учун молиявий актив сифатида ҳисобга олинмаган, иккинчи томон учун эса молиявий мажбурият ёки улишли инструментлар сифатида ҳисобга олинувчи инструментлар ҳисобланади” таъриф ишлаб чиқилди.

2. Молиявий активларга қилинган ҳаққоний харажатлар қўшилишини, молиявий мажбуриятларга эса ушбу харажатлар айрилиб ҳисобга олинишини инобатга олган ҳолда ҳисоб сиёсатида қуйидаги счётлар киритишни таклиф этамиз.

- молиявий активларга қилинган харажатлар номли актив счёт.

- молиявий мажбуриятларга қилинган харажатлар номли контр актив счёт.

Бу счётлар бухгалтерия маълумотларини ишончилигини, тушунарлилигини ва тақосланувчанлигини янада оширади.

Мавзуни ўрганиш натижасида қуйидаги хулосаларга эришилди:

1. Молиявий инструментларни халқаро ва миллий стандартларнинг фарқли жиҳат-

лари аниқлаш ва уни 12 сонли “Молиявий инвестицияларни ҳисобга олиш” БҲМСни такомиллаштириш зарур.

2. Молиявий инструментларни учта модел, яъни фойда ёки зарарда тан олинган ўзгаришлар билан ҳаққоний қиймат, амортизация қилинган қиймат ва бошқа умумлашган даромадда тан олинган ҳаққоний қийматда ҳисобга олинмаган ҳамда фойда ёки зарарда тан олинган ўзгаришлар билан ҳаққоний қиймат модели умумий бўлиб ҳисобланади.

3. Молиявий инструментларни ҳисобга олишнинг жорий ташкилий ва услубий қоидаларни баҳолаш ва уларни ишлаб чиқиш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш зарур.

4. Амалдаги қонунчилик асосида молиявий инструментларни ҳисобга олиш учун бухгалтерия ҳисоби схемасини таклиф қилиш ва уни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш зарур.

5. Молиявий инструментларнинг муҳим белгиларига мувофиқ таснифини ишлаб чиқиш зарур.

6. Молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартларига мувофиқ молиявий инструментларнинг ҳисобга олишни ташкил этишдаги ёндашувларни умумлаштириш ва хусусиятларни аниқлаш лозим.

Манба ва фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги «Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4611-сон Қарори. <https://lex.uz/docs/4746047>.

2. МҲХС (IAS) 32 “Молиявий инструментлар: тан олиш” номли молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари.

3. МҲХС (IFRS) 7 “Молиявий инструментлар: ахборотни ошкор қилиш”. тан олиш” номли молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари.

4. МҲХС (IFRS) 9 “Молиявий инструментлар” номли молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари.

5. Abdurakhim Turaev, Tae-Hyoung Mun. Impact of the Introduction of New ISA on Uzbekistan's Auditing Environment. Journal of international trade and commerce. Vol 16, 4, Avgust 2020 (pp61-73).

6. Д.Э.Норбеков, А.Н.Тўраев, Ш.Ш.Рахмонов. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари. Ўқув қўлланма. Т.: Иқтисод-молия, 2019. -332 б.

7. В.Е.Милова “Учет финансовых инструментов тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 08.00.12. 2008г.

<https://www.dissercat.com/content/uchet-finansovyykh-instrumentov>

8. Ю.А.Астахова “Современные подходы к учету финансовых инструментов” тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 08.00.12. 2013г.

<https://www.dissercat.com/content/sovremennye-podkhody-k-uchetu-finansovyykh-instrumentov>

9. Е.А.Татарко “Организация бухгалтерского учета финансовых инструментов на предприятии” тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 08.00.12. 2010г.

<https://www.dissercat.com/content/organizatsiya-bukhgalterskogo-ucheta-finansovyykh-instrumentov-na-predpriyatii>

10. М.В.Скляр “Организация бухгалтерского учета финансовых инструментов в соответствии с российскими и международными стандартами” тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 08.00.12. 2005г

<https://www.dissercat.com/content/organizatsiya-bukhgalterskogo-ucheta-finansovyykh-instrumentov-v-sootvetstvii-s-rossiiskimi-i>

11. В.В.Ковалев «Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности» - М.: Финансы и статистика, 1995.

12. Фельдман А.Б., Производные финансовые и товарные инструменты. - М.: 2003

13. <http://ifrs.com>